

Hoge broeddichtheid van Gele Kwikstaarten *Motacilla flava* op het Mantingerveld

Willem van Manen

Gele Kwikstaarten kenden we ooit van uiterwaarden, later van akkers, maar op heidevelden was de soort nooit algemeen. Tijdens het karteren van broedvogelterritoria op het Mantingerveld echter, stuitte ik op een grote meute Gele Kwikstaarten op tot heide omgevormde akkers. Omdat Gele Kwikstaarten in zulke dichtheden niet bekend zijn in een dergelijk habitat is bekeken hoe zich deze zich verhield tot de ruimere omgeving, of dit bolwerk al langer bestaat en in hoeverre de vogels daadwerkelijk tot broeden kwamen.

Gele Kwikstaarten gebruiken Nederlandse heidevelden nauwelijks om te broeden. Wel wordt er gefoerageerd door vogels die afkomstig zijn uit naburig boerenland, want ze kunnen tot op een kilometer van de broedplaats voedsel halen voor hun jongen (Glutz von Blotzheim & Bauer 1985). Ook worden vennen met een geschikte vegetatie van pitrus of lisdodde tot diep in het voorjaar gebruikt als slaapplaats, waarbij 's ochtends in het de diepe duister indrukwekkende groepszang plaatsvindt die doet vermoeden dat de vogels lokaal broeden. Maar kom je een uurtje later terug, dan zijn alle vogels gevlogen. Slechts enkele gevallen komen bij me boven van daadwerkelijke broedgevallen in korte dophei bij de Holmers in Hooghalen (van Manen 2017) en in een vergelijkbare situatie bij Barger-Oosterveld (van Manen 2019). Dit ging echter om enkele paren.

Gebied

Het onderzochte gebied (1934 ha, tabel 2) ligt centraal in Drenthe, grofweg tussen Bruntinge en Nieuw Balinge (figuur 1). De noordelijke helft bestaat uit goed ontwaterd grootschalig boerenland, onderbroken door enkele rustieke esdorpen en een kern met kleinschalig houtwallandschap. Het voor Gele Kwikstaarten relevante terrein, het boerenland, bestaat voornamelijk uit akkers met aardappels, maïs, bieten en hier en daar rogge. Naar schatting ongeveer een derde deel bestaat uit zeer intensief gebruikt grasland, dat zoals inmiddels gebruikelijk 4-5 maal per jaar wordt gemaaid. Slechts hier en daar is het cultuurland kleinschaliger en heeft het grasland nog afrasteringen.

De zuidelijke helft bestaat voornamelijk uit het Mantingerveld. In de jaren tachtig werd de kern van dit gebied gevormd door de heiderestanten Mantinger- en Balingerzand, Mantingerveld, Hullenzand en Lentsche Veen. Deze gebieden worden samen met enkele tussenliggende schrale graslanden verder aangeduid als "reservaat". In de ruimte hiertussen lagen heideontginningen die naar toenmalige maatstaven intensief werden beboerd. In het kader van Plan Goudplevier werden deze landbouw-

gronden vanaf 1990 successievelijk aangekocht door Natuurmonumenten. Na aankoop werd in veel gevallen de bouwvoor verwijderd, werden sloten gedempt en werd het gebied in begrazing gebracht met schapen en soms runderen of geiten. Voor dit deel van het gebied wordt de benaming “nieuwe heide” aangehouden.

De oorspronkelijke heide bestaat voornamelijk uit droge struikhei of een dichtere begroeiing met voornamelijk pijpenstrootje (Lentsche Veen). De nieuwe heidevelden op de voormalige landbouwgrond zien er geheel anders uit. Hier domineert, afhankelijk van de mate van vocht (grote delen staan ’s winters blank) struikhei met opslag van berk in de drogere delen en dophei met opslag van wilg in de nattere delen. In beide gevallen zijn er tussen de vegetatie in ruime mate kale plekken aanwezig, al dan niet begroeid met korst- of haarmossen. De berkenopslag is in de meeste gevallen ijl en tot enkele meters hoog. De wilgenopslag is lokaal dicht, maar zelden hoger dan een meter.

In de delen waar de kwikstaarten voorkwamen, waren andere broedvogels opmerkelijk schaars. Alleen Veldleeuwerik, Blauwborst en Graspieper hadden een verspreiding die enigszins overeenkwam met die van Gele Kwikstaart.

Foto 1. Gele kwikstaarthabitat in het Mantingerveld met struikhei, berkenopslag, haarmos en korstmoss met in de top van het donkere berkje in het centrum een alarmerend exemplaar. 8 mei april 2020, Willem van Manen. *Habitat of Yellow Wagtail in Mantingerveld vegetated with Calluna, Betula, Polytrichum and lichens; an agitated Yellow Wagtail in the top of one of the central birches.*

Werkwijze

De open delen van het gebied werden tussen half april en begin juni 2020 2-3 maal integraal bezocht. Wanneer er paden aanwezig waren werd er gefietst, maar zo niet, dan werd het gebied lopend doorkruist. Waarnemingen van broedvogels werden ingevoerd met behulp van de app Avimap op een smartphone. De waarnemingen werden automatisch geclusterd, waarbij voor de Gele Kwikstaart territoria zijn gehonoreerd bij tenminste één waarneming van een territoriaal individu tussen 15 april en 5 juni. Territoriale waarnemingen uit verschillende bezoeken werden bij een onderlinge afstand van meer dan 300 m gezien als verschillende territoria. Het aantal waarnemingen per bezoekronde en het aantal waarnemingen waarop territoria zijn gebaseerd staan in tabel 1.

Het sterk schommelende aantal waarnemingen in agrarisch cultuurland heeft ermee te maken dat niet alle delen tijdens elk bezoek even intensief zijn bezocht. De territoria die zijn opgevoerd voor oorspronkelijke heide berusten mogelijk deels op vogels die hier vanuit de nieuwe heide foerageerden en die onterecht als territoriaal zijn genoteerd. Dit zou kunnen verklaren waarom hier nauwelijks vroege waarnemingen zijn gedaan.

Foto 2. Zes jonge Gele Kwikstaarten in hun nest tussen dophei en sterrenmos. Mantingerveld, 4 juni 2020, Willem van Manen. *Nest of Yellow Wagtail with six chicks in mixture of Erica tetralix and Mnium hornum.*

Tabel 1. Aantal waarnemingen van territoriale Gele Kwikstaarten per bezoekeronde en het aantal territoria dat op één of twee waarnemingen is gebaseerd. *Number of observations of territorial Yellow Wagtails per visit and number of territories based on one or two observations.*

Habitat	15-apr	7-8 mei	3-5 juni	Waarn./Observ.		Territoria
<i>Habitat</i>	<i>15 Apr</i>	<i>7-8 May</i>	<i>3-5 June</i>	1	2	<i>Territories</i>
Agrarisch <i>Farmland</i>	4	20	11	25	5	30
Reservaat <i>Reserve</i>	0	1	6	6	0	6
Nieuwe heide <i>New heath</i>	0	42	47	19	35	54
Totaal <i>Total</i>	4	63	63	50	40	90

In de middag van 4 juni is in een deel van de nieuwe heide (15 ha) gezocht naar nesten. Daarbij werd één nest met jongen gevonden en werden voedselvluchten naar diverse andere nesten waargenomen. Tijdens deze intensieve waarneemperiode werd de aanwezigheid van 12 territoria bevestigd, overeenkomstig met wat er die ochtend aan territoria was vastgesteld tijdens de reguliere kartering

Voor het vergelijken van deze kartering met eerdere karteringen werden gegevens gebruikt uit Bijlsma & Wessels (1988), Klemann (1993), (Feenstra 2002) en van Koos van Zegeren uit 2008 en 2014 (archief Natuurmonumenten). In al deze gevallen werd gebruik gemaakt van een vorm van territoriumkartering. De bezoekintensiteit was overeenkomstig en vermoedelijk zijn de gegevens redelijk vergelijkbaar.

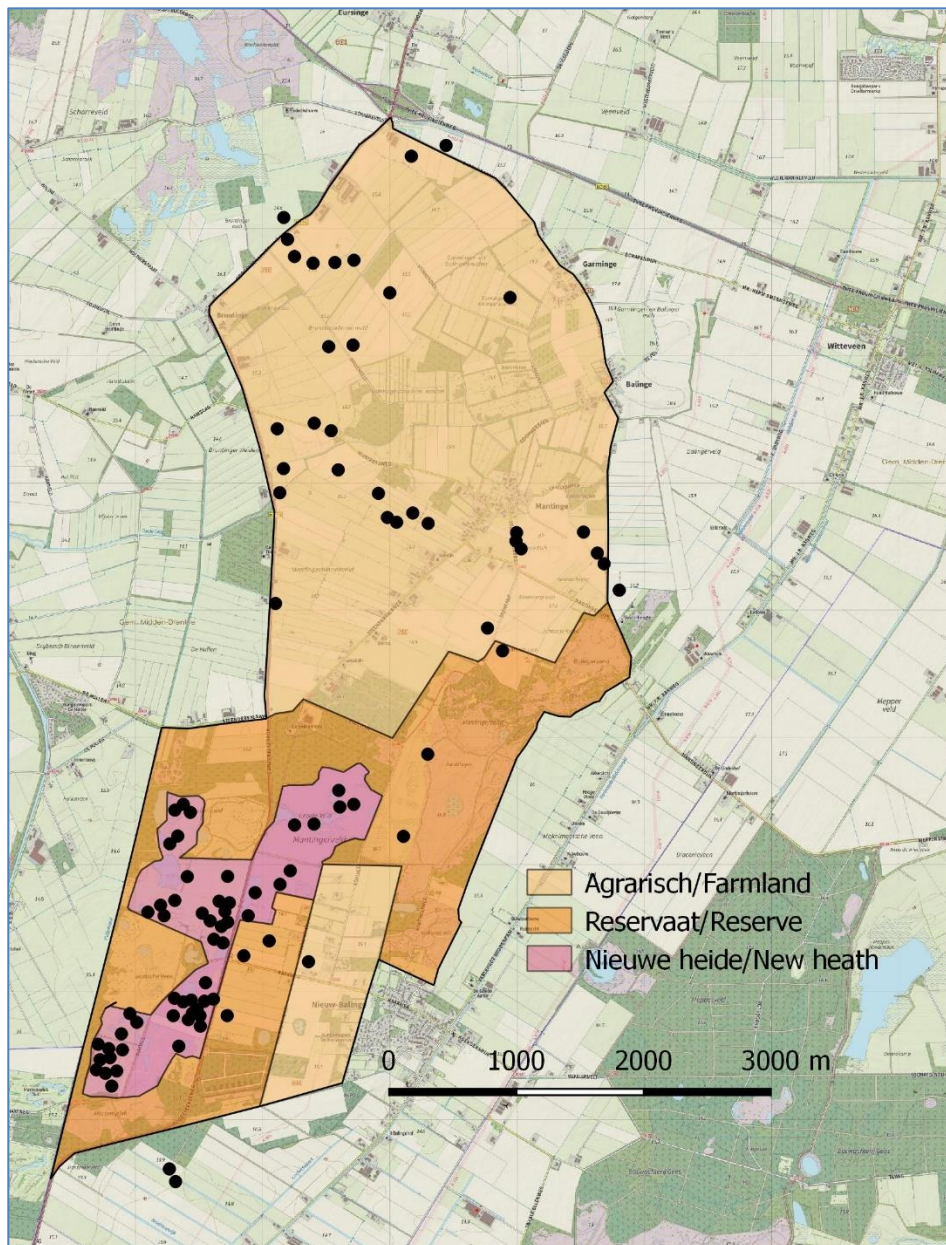
Resultaten

In het hele gebied werden 90 territoria vastgesteld (figuur 1), met veruit de hoogste dichtheid in de nieuwe heide (tabel 2). Gemiddeld bedroeg de dichtheid hier 27.3 paren/100 ha, maar bijvoorbeeld in het stuk van 15 ha waar nesten zijn gezocht, was deze veel hoger, namelijk 12.5 territoria/10 ha. De dichtheid in het agrarisch gebied was een stuk lager, maar wel meer dan verdubbeld ten opzichte van 1988, toen ook het hele gebied werd gekarteerd maar slechts 13 territoria werden vastgesteld (Bijlsma & Wessels 1988).

In 1988, 1993 (Klemann 1993), 2002 (Feenstra 2002), 2008 en 2014 (Koos van Zegeren, archief Natuurmonumenten) werd onder meer het gedeelte van de nieuwe heide gekarteerd en werden daar respectievelijk 2, 8, 3, 1 en 2 territoria vastgesteld, die in geen verhouding staan tot de 54 territoria in 2020.

Tabel 2. Aantallen en dichtheden van de Gele Kwikstaart in de verschillende delen van het onderzoeksgebied, corresponderend met figuur 1. De oppervlakte 'open' kan worden gezien als de oppervlakte die potentieel geschikt is als broedgebied voor Gele Kwikstaarten. *Number and density of territories of Yellow Wagtail in different parts of the study area (see fig. 1). Area 'open' is potentially suitable as breeding habitat for Yellow Wagtails.*

Habitat	Opp (ha)	Open (ha)	Territoria	N/100 ha open
<i>Habitat</i>	<i>Area (ha)</i>	<i>Open (ha)</i>	<i>Territories</i>	<i>N/100 ha open</i>
Agrarisch <i>Farmland</i>	1163	872	30	3.4
Nieuwe heide <i>New Heath</i>	198	198	54	27.3
Reservaat <i>Reserve</i>	573	286	6	2.1

Figuur 1. Broedvogelverspreiding van de Gele Kwikstaart in het onderzoeksgebied in 2020. *Distribution of territories of Yellow Wagtail in the study area in 2020.*

Discussie

Van oudsher werden in Europa de hoogste dichtheden broedende Gele Kwikstaarten vermeld voor graslanden die periodiek onder water staan, zoals uiterwaarden van rivieren, boezemlanden en sommige veenweidegebieden. In dergelijke gebieden kon de verspreiding kolonie-achtige vormen aannemen, en over grotere oppervlakten werden dichtheden tot 30 paar/100 ha vastgesteld (Glutz von Blotzheim & Bauer 1985). Mogelijk waren ook in Drenthe aanvankelijk graslanden met winterinundatie een belangrijk broedbiotoop, want aan het begin van de vorige eeuw werden de hooilanden bij Meppel genoemd als locatie waar de soort talrijk was (van Dijk & van Os 1982). Ten gevolge van afname van waterdynamiek, intensivering of juist extensivering van het gebruik van dergelijke graslanden nam de soort snel af in dergelijke

habitats (Bijlsma *et al.* 2001; Glutz von Blotzheim & Bauer 1985). Op Nederlandse heidevelden werden in het verleden wel Gele Kwikstaarten vastgesteld, zij het op lang niet alle (4 van de 56 heidevelden in 1963-67, volgens De Vries & de Vries-Smeenck in Van Frieswijk 1979), maar dan altijd in een lage dichtheid (9 exemplaren op 560 ha in 1967-68, helaas onbekend welke heidevelden het betrof) (van Frieswijk 1969).

Toen in de loop van de jaren zeventig van de vorige eeuw grootschalige broedvogelkarteringen in zwang raakten, werden de hoogste dichtheden aangetroffen op bouwland, in Drenthe vooral in de hoogveenontginningen, met de hoogste dichtheden (tot 17 paar/100 ha) in de Gronings-Drentse Veenkoloniën (van Dijk & van Os 1982, van den Brink *et al.* 1996). Onduidelijk is of Gele Kwikstaarten niet al veel langer akkers gebruikten als broedplaats, al wijst de oude benaming “geel akkermannetje” wel in die richting. Vermoedelijk was in de jaren tachtig sprake van een geleidelijke afname die samenviel met Nederlandse areaalkrimp, maar kort daarop begonnen de aantallen op akkers weer toe te nemen (Bijlsma *et al.* 2001) en recentelijk dijde ook het areaal weer uit (van 't Hoff 2018).

Uitzonderlijk hoge aantallen Gele Kwikstaarten werden tijdelijk aangetroffen in pionierssituaties kort na de droogmaking van polders. Dit werd opgemerkt in de Wieringermeer (jaren dertig, 25 paar/100 ha) en Volkerak-Zoommeer (jaren tachtig, 50 paar/100 ha; Bijlsma *et al.* 2001).

Heide en hoogveen vormden in Drenthe nooit een belangrijk broedhabitat voor Gele Kwikstaarten, maar bijvoorbeeld in Finland werden in de periode 1955-80 in veengebieden in het zuiden tot 3 paar/100 ha gevonden, en werd de dichtheid naar het noorden toe hoger, tot 17 paar/100 ha en in clusters tot 28 paar/10 ha in de deels arctische zone (Glutz von Blotzheim & Bauer 1985).

Ik had de indruk dat de meeste exemplaren in de nieuwe heide ook daadwerkelijk broedvogels waren vanwege hun nestindicatieve gedrag (alarmeren, voer in snavel). Hoewel ik meermalen heb gezocht tijdens het karteren, lukte het opsporen van een nest alleen via een speciale zoekactie. De combinatie van terrein met veel dekking en het uitermate rille gedrag van de kwikstaarten maakte dat dan ook niet makkelijk. Het nest met jongen probeerde ik aanvankelijk zittend op een afstand van circa 50 m te vinden, maar de vogels bleven eindeloos wachten met voer in de snavel en vlogen ten langen leste weg. Pas bij een afstand van 100 m werden voedingen ondernomen, zij het na lang wachten. Alleen door de locatie op een halve meter nauwkeurig te onthouden, was het mogelijk om het nest vol goed gecamoufleerde jongen te ontdekken tussen de vegetatie van mos en dophei (zie foto 2).

De gevonden dichtheid van 27.3 paren/100 ha nieuwe heide en de lokaal nog hogere dichtheid van 12.5 paren/10 ha zijn voor Gele Kwikstaarten in optimale gebieden geenszins ongewoon. Echter, uit Drenthe zijn ze onbekend en het is de vraag of iets dergelijks tegenwoordig elders in Nederland nog kan worden aangetroffen. Na de eerste herinrichting van het gebied, in 1993, trad een toename op (8) ten opzichte van 1988 (2), toen het gebied nog gewoon in agrarisch gebruik was. Daarna daalde het aantal territoria weer tot 1-2, min of meer normaal voor een dergelijk gebied in Drenthe en dat bleef zo tot tenminste 2014. We weten niet of er daarna sprake was van

een geleidelijke groei of dat het grote aantal in 2020 een plotselinge kolonisatie betrof. De massale vestiging in pas drooggelegde polders (Bijlsma *et al.* 2001) geven aan dat de Gele Kwikstaart een flexibele kolonisator is, die vrijwel vanuit het niets in enorm aantal kan verschijnen.

Maar waardoor was het gebied dan plotseling zo aantrekkelijk voor Gele Kwikstaarten? Is het de intensieve begrazing, want waarschijnlijk niet voor niets heet de soort in het Duits “Schafstelze“ ofwel “schapenkwikstaart”. Of was er sprake van een lage dichtheid aan predatoren die het gebied tot een veilige broedplaats maakten? Of was het een uitbraak van een of meerdere insectensoorten (prooi) die mij volledig is ontgaan? In elk geval was 2020 elders in Drenthe geen uitzonderlijk jaar wat betreft Gele Kwikstaarten. Op het Wapser- en Doldersummer- en Dwingelderveld lagen de aantallen in 2020 min of meer in lijn met die van het afgelopen decennium (gegevens Arend van Dijk en Joop Kleine).

Vaak bedenk je net te laat dat je beter had moeten kijken. In elk geval is het de moeite waard om volgend jaar te controleren of er nog steeds veel Gele Kwikstaarten aanwezig zijn in het Mantingerveld.

Foto 3. Drukbegrazing door geiten in plaats van ijstijd, wel zo snel en wel zo makkelijk. Mantingerveld, 3 juni 2020, Willem van Manen. *Pressure grazing by goats as substitute for ice age on the Mantingerveld.*

Manen W. van 2020. High numbers of breeding Yellow Wagtail *Motacilla flava* in heathland. Drentse Vogels 34: 59-66.

In 2020 an area of 1934 ha in central Drenthe was mapped for breeding birds. The survey was based on three visits during prime breeding season of Yellow Wagtails

(table 1). The area consists of high-intensity farmland, small fragments of the original heathland and farmland in conversion to heathland (fig. 1). The latter restructuring started in 1990 by removing the top soil; intensive grazing by sheep, goats and highlanders is intended to keep vegetation succession in check. In spring low-lying sections contained shallow water and were covered with a sparse vegetation of *Salix*, *Erica*, *Polytrichum* and lichens. Drier parts were overgrown with *Betula*, *Calluna*, *Polytrichum* and lichens.

Distribution and density of Yellow Wagtail in regular farmland were consistent with low densities found in other areas in The Netherlands (30 pairs on 1163 ha). The restructured farmland, however, showed a high density of 27.3 pairs/100 ha (54 pairs on 198 ha) and locally even 12.5 pairs/10 ha. Densities were highest in drier parts, bordering wet sections. In June many pairs were observed alarming or transporting food, indicating successful breeding. One nest was found, containing 6 young on 4 June. The same area had been mapped in 1993, 2002, 2008 and 2014, in each year with much lower numbers of Yellow Wagtails in the restructured farmland (1-8 pairs, compare with 54 in 2020). In The Netherlands, densities in heathland vary between zero and few pairs/100 ha, as typically found in other heathlands in Drenthe in the past decade. Whether the high density recorded in 2020 is a local outbreak and/or an outlier remains to be seen.

Literatuur

- Bijlsma R.G. & Wessels H. 1988. Broedvogelinventarisatie zuidelijk Midden-Drenthe 1988. Rapport P.P.D. van Drenthe, Assen.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen K. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Dijk A.J. van & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Feenstra H. 2002. Broedvogelinventarisatie Plan Goudplevier en Mantingerbos en -weide 2002. Bureau Vogelinventarisatie De Kraanvogel. BVDK 2002/3, Fochteloo.
- Frieswijk J.J. van 1969. De Gele kwikstaart als broedvogel. *De Levende Natuur* 72: 18-20.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1985. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 10/II. Aula-Verlag, Wiesbaden.
- Hoff J. van't 2018. Gele Kwikstaart *Motacilla flava*. In: Sovon Vogelonderzoek Nederland 2018, Vogelatlas van Nederland: 530-531. Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- Klemann M.C. 1993. Broedvogels van Plan Goudplevier in 1993. Sovon-rapport 1993/12. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Manen W. van 2017. Broedvogels van het Hooghalerveld in 2017. Sovon-rapport 2017/55. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Manen W. van 2019. Broedvogels van de boswachterijen in Zuidoost-Drenthe in 2019. Sovon-rapport 2019/52. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Adres: Talmastraat 99, 9402HD Assen willemanmanen@hotmail.com